

Metodički obzori 6(2011)3

Izvorni znanstveni rad

UDK: 376

Primljeno: 23. 10. 2010.

PREDUVJETI ZA PRIMJENU INKLUZIJE

Prof. dr. sc. Petar O. Dmitrović,
Pedagoški fakultet u Bijeljini,
Univerzitet u Istočnom Sarajevu (Bosna i Hercegovina)
e-mail: dmitar@teol.net

S a ž e t a k

Rad sa djecom posebnih potreba mnogi još uvijek smatraju idealističkim i nereálnim. Međutim, primjena inkluzije sa djecom posebnih potreba danas je već postala realnost, jer ne zahtijeva specijalne uslove, s obzirom da je devetogodišnje obrazovanje obavezno.

Danas se zahtijeva otvaranje fleksibilnih škola, otvorenih, koje su dobro vođene, organizovane i kadrovski osposobljene za rad sa učenicima različitih sposobnosti, kultura, jezika, koje u svoj centar postavljaju razvijanje sposobnosti, interesa i potreba, a ne sadržaje predefinisanih, rigidnih i pretjeranih zahtjeva u nastavnim planovima i programima. Neophodno je svoj djeci obezbijediti ostvarivanje prava na vaspitanje i obrazovanje, te obrazovanje bez etiketiranja i segregacije. Za veće postignuće ove djece u razrednoj nastavi neophodno je utvrditi emocionalnu zrelost za polazak u školu, te kako su porodični odnosi uticali na emocionalnu zrelost djeteta. Razredna nastava je dio obrazovnog sistema koji treba da izgradi temelje inkluzivnog obrazovanja i prihvati različitosti među učenicima. Međutim, veoma je važno ne zapostavljati ostalu djecu. Učitelj je taj koji uz adekvatnu motivaciju, stručnu osposobljenost i području pokreće pozitivne promjene i razvija osjećaj jednakosti među učenicima.

Emocionalna zrelost je bitan faktor pripreme za polazak u školu i jedan od najznačajnijih i najvećih događaja u djetinjstvu. Pripremljenost podrazumijeva djetetovu razvijenost na svim onim područjima koja su bitna za njegov uspjeh početkom osnovnog školovanja, tj. za savladavanje zadataka i obaveza koje postavlja vaspitno-obrazovna ustanova. U okviru redovne razredne i predmetne nastave treba izgraditi temelje inkluzivnog obrazovanja i prihvatiti različitosti među učenicima u bilo kom pogledu. Treba imati u vidu da ni jedna reforma koja je bila uperena protiv nastavničkih interesa, kada oni nisu bili uključeni u nju, nije uspjela.

Ključne riječi: *inkluzivno obrazovanje, pedagoški standardi, savremena škola, zrelost djeteta za polazak u školu, učenici sa posebnim potrebama*

Uvod

Svako društvo uvijek je imalo članove sa nižim intelektualnim, fizičkim i psihičkim sposobnostima, ali i posebno uvažavanje nadarenih i talentovanih ličnosti. I dalje je u savremenim društvima prisutna određena izolacija učenika i segregacija po

mnogim pitanjima. Lica sa određenim oštećenjima i nesposobnostima različito su tretirana u društvu i upućivana su u specijalne škole.

Termin „učenici sa posebnim potrebama“ ustalio se u praksi prije šezdesetak godina u mnogim zemljama i smatra se pretečom socijalnog modela. Termin je prvobitno bio vezan za afro-američku populaciju (tzv. crnačku populaciju), koji su s ciljem ukidanja diskriminacije na prostorima SAD, takve ličnosti opisivali najčešće kao posebne ličnosti. Na taj način bila je određivana vrijednost pojedine osobe, a nije se vodilo računa o istinskim potrebama takvog lica. Na evropskom kontinetu ovaj koncept posebne potrebe prvi put se javlja od 1985. do 1997. godine, kao rezultat revizije na području edukacije „hendikepiranih lica“ u Engleskoj, Škotskoj i Velsu. Novim terminom zamijenjen je termin „hendikepirane osobe“, čime se produbljuje sve veća razlika između određenih grupa djece. Težnja je da se obezbijedi odgovarajuća podrška svakom djetetu u njegovom razvoju.

Svako isključivanje pa i marginalizacija uvijek potiče od termina koji se koristi, kao i od našeg shvatanja različitosti. Inkluzija kao proces u edukacijskoj reformi daje odgovor školi na razmišljanja da svi učenici mogu učiti, uključujući i one s teškoćama u određenom razvoju. To je ujedno prihvaćen pokret karakterističan za savremeno školstvo u 21. vijeku. Veliki broj razvijenijih zemalja (SAD, skandinavske zemlje i druge zemlje Evrope) odavno stvaraju uslove za uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovne tokove života u zajednici, a uporedo rade na humanizaciji i poboljšavaju kvaliteta života za svu djecu u određenom društvu. Njihovi eksperimenti opravdali su primjenu inkluzije u obrazovanju, kako mladih, tako i odraslih na svim nivoima školovanja.

Ciljevi i zadaci škole u savremenom društvu, osim socijalizacije, obuhvataju i druge važne zadatke, posebno obrazovne, kao što su uvođenje učenika u pismenu komunikaciju, prenošenje na mlade generacije osnovne strukture ljudskih znanja, te razvijanje intelektualnih i drugih sposobnosti posebno na mlađem školskom uzrastu.

Učenici treba da imaju centralno mjesto, a škola da postane mjesto gdje se istražuje i zajednički rješavaju problemi. U školi dijete treba da se slobodno razvija u intelektualnom, emocionalnom i socijalnom smislu. To je mjesto gdje oblici segregacije ne treba da postoje. Takav rad je moguć prihvatanjem i primjenom inkluzivnog obrazovanja. Još uvijek djeca sa posebnim potrebama nemaju adekvatan tretman u vaspitno-obrazovnom procesu. Da bi dobili taj tretman treba koristiti mogućnosti koje pruža inkluzivno obrazovanje.

Pod inkluzijom podrazumijevamo uključivanje učenika posebnih potreba u redovna odjeljenja i pružanje mogućnosti toj djeci da učestvuju u aktivnostima koje zahtijeva savremena škola. Inkluzivno obrazovanje je proces koji je uključen u savremenu školu. Primjena tog procesa kod djece posebnih potreba znači da u toj osobi vidimo više od njene smanjene sposobnosti. Potrebno je stvoriti pozitivnu emocionalnu klimu u razredu u kome će biti uključena djeca posebnih potreba, a to može podsticati jedino učitelj. Učitelj mora biti adekvatno osposobljen za rad sa djecom posebnih potreba, balansirati između svake individue u razredu, te da na adekvatan način saraduje sa roditeljima, mobilnim timovima u školi, ali i širom društvenom zajednicom.

Zahtjevi savremene škole

Pod inkluzivnim obrazovanjem podrazumijevamo uključivanje učenika posebnih potreba u redovna odjeljenja školovanja sa vršnjacima, sa mogućnošću ravnopravnog učešća u obrazovnim, radnim, rekreativnim, porodičnim i drugim aktivnostima koje čine savremeno društvo. To je proces u skladu sa donijetim zakonodavnim aktima.

Djeca sa posebnim potrebama nisu nekorisna jer i ona traže ljubav, toplinu a isto tako znaju da to uzvraćaju drugima. Osnovni pristupi uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovna odjeljenja su:

- rušenje predrasuda koje vladaju u društvu (o nejednakosti i podjeli);
- kvalitetna i blagovremena edukacija nastavnog kadra;
- edukacija roditelja preko roditeljskih sastanaka i drugih oblika i
- kontinuirano praćenje napredovanja učenika, pomaganje učenicima, jer inkluzija je potrebna svima, na svim nivoima školovanja.

Prošlih godina učenici koji su pohađali specijalna odjeljenja zvali su se „specijalci“ što ih je to pratilo kroz cio život. Samim tim bili su obilježeni i njihovi roditelji, pa i cijela šira porodica. To su i neki od razloga što današnji roditelji ne prihvataju da su im djeca posebnih potreba. Zbog toga naš sistem i kasni u primjeni inkluzije, te ga mnogi ne shvataju onako kako je to predviđeno donijetim deklaracijama o ravnopravnosti djece.

Savremena škola zahtijeva kvalitetniju saradnju sa roditeljima, najčešće u blagovremenoj razmjeni informacija, definisanju problema i njegovog uzroka, uključivanju pedagoga i psihologa u pružanje pomoći i angažovanju stručnih lica: defektologa, kliničkog psihologa, psihijatra, ljekara i drugih, u smislu sagledavanja problema kod svakog učenika. Poznavanje porodičnih problema polazna je osnova u tumačenju emocionalnih i socijalnih potreba učenika kao osnova u rješavanju problema učenja i ponašanja.

Zahtjev savremene škole je da se škola prilagodi učenicima. To zahtijeva partnerski odnos između roditelja, nastavnika i stručnih radnika poštujući određene principe (obaveze učenika, učenje jednih od drugih, pružanje adekvatne pomoći roditeljima, ostvarivanje komunikacije, korišćenja jezika kojeg učenici poznaju, pružanje moralne podrške itd.).

Za uključivanje djece posebnih potreba u redovnu nastavu treba stvoriti povoljnu emocionalnu klimu kod roditelja, u razredu sa vršnjacima, u kojoj će biti uključena djeca posebnih potreba, što može podsticati jedino učitelj. Zato učitelj mora biti adekvatno osposobljen za rad sa djecom posebnih potreba i za balansiranje između svake individue u razredu, te znati adekvatno sarađivati sa roditeljima, mobilnim timovima, dodatno raditi sa tim učenicima, ali i sa širom društvenom zajednicom. Znači, prvenstveno je potrebno osposobiti učitelje da bismo uključili dijete sa posebnim potrebama u redovnu razrednu nastavu. To ukazuje i na značaj osnovnih studija za pripremu studenata za učiteljski poziv. Na nekim fakultetima u Evropi program inkluzivnog obrazovanja izučava se u svim godinama studija. Kod nas se izučava u jednom semestru sa minimalnim brojem časova. Vrijednost i nivo nacionalnog saznanja mjeri se time koliko

smo uključeni u svjetske procese kretanja i korišćenja naučnih saznanja, te primjena istih u praksi.

Individualne razlike među vršnjacima

Među djecom jednake uzrasne dobi postoje velike individualne razlike u osobinama koje su važne za djetetovu radnu sposobnost, njegovo ponašanje i osjećanje pripadnosti u školi (tjelesne, mentalne, razlike prema napredovanju, znanju, hronološkoj dobi, obrazovnom nivou). Individualne osobine povećavaju se sa uzrastom, a od velikog su značaja za djetetovo ponašanje (istraživanja 2009), zbog čega ih treba sagledati kroz mnogobrojne razlike:

1) u intelektualnom djelovanju (nivo inteligencije, specifična područja intelektualnih aktivnosti, razlike u kvalitetu, intenzitetu i trajanju koncentracije);

2) u razvoju (emocionalnom, socijalnom, tjelesnom, seksualnom);

3) u energetskom potencijalu;

4) u bioritmu svakog pojedinca;

5) u zdravstvenom stanju i

6) u temperamentu (sposobnosti prilagođavanja, učenja iz iskustva, ranjivosti na psihosocijalna opterećenja, stresove i traumatske doživljaje, sposobnost savladavanja novih zahtjeva i situacija i razlike u aktivnosti posebno kod pojava hiperaktivnosti).

Učitelji znaju da se u prvi razred upisuju djeca jednake dobi, ali među njima ima nezrele koja će se mnogo teže prilagođavati na odvajanje od roditelja i na zahtjeve i ritam škole. Bolešljivo dijete će sa mnogo više napora savladavati radne zahtjeve škole i sigurno će ih teže prihvatiti od svojih vršnjaka.

Istraživanja pokazuju da ima dosta djece koja nisu „po mjeri škole”. Prema tome, koliko posmatramo individualne osobine kod nemirne djece, sa specifičnim poteškoćama u učenju, ustanovimo to pomoću rječnika kojeg koriste u različitim fazama razvoja. U vrtiću ono je pretjerano živo, previše samovoljno i nespretno crta. U školi je previše brbljivo, vrti se na stolici, sporo piše, ima neuredne bilježnice, čita sa poteškoćama, ne prihvata školska pravila i ometa rad u razredu. Za takvu djecu veoma često donosimo zaključak da je loš učenik i da je ipak sa poremećajima ponašanja. Individualne osobine kao što su sporost u čitanju ili pisanju ili nekontrolisanoj motorici najčešće dijagnostifikujemo kao psihosocijalni problem ili poremećaj kod djeteta.

Dakle, s jedne strane imamo školski sistem sa određenim zahtjevima (kao prema „prosječnom djetetu”), a s druge strane, brojnu djecu koja nisu po mjeri škole koju po zakonu moraju pohađati. Ona nisu „po mjeri škole” jer su nemirna (hiperaktivna), imaju poremećaje čitanja i pisanja (što predstavlja specifične smetnje učenja), nezrela su, jer su njihove intelektualne sposobnosti neodgovarajuće ili dolaze iz drugih kulturnih sredina, te mnogo drugih razloga. Sve to može da ukazuje da škola može biti izvor stresnih i traumatskih događaja za djecu. To je specifično kod djece koja žive u neugodnoj porodičnoj sredini, hroničnih bolesnika, traumatizovanih, kod djece koja žive u izbjeglištvu. Loše školsko iskustvo najčešće umanjuje djetetove sposobnosti savladavanja gradiva, što može da prouzrokuje teže i trajnije psihosocijalne poremećaje.

Učitelji treba da uvijek imaju u vidu veliki broj stresova koje djeca doživljavaju u školi (školski neuspjeh, strah pred školom, proganjanje od strane vršnjaka). Ali, škola sadrži i niz *zaštitnih faktora*, koji su veoma značajni za djecu koja su ugrožena u razvoju, za djecu sa posebnim potrebama, za traumatizovanu djecu, za djecu koja su doživjela značajne gubitke u okviru porodice i za djecu koja žive u hronično neugodnim porodičnim i drugim životnim okolnostima. Kod djece koja žive u ugodnim porodičnim uslovima prisutnost zaštitnih faktora u školi poboljšava kvalitet njegovog života, njegov odnos prema školi i motivaciju za učenje. Kod djece koja su bila pod akutnim ili hroničnim stresom ili traumatizovana, prisutnost zaštitnih faktora i procesa u školi od bitnog su značaja za očuvanje psihosocijalnog zdravlja djeteta. Djeca koja žive u neuslovnim porodicama imaju poteškoće u učenju. Za njih je veoma značajno da se u razredu stvori potpuna i stimulatívna klima, u kojoj ono može mobilisati svoje sposobnosti i energiju potrebnu za školski rad. Neophodno je uticati da djeca pokažu svoj uspjeh i u nekim drugim aktivnostima (dječiji hor, sport itd.). U okviru škole zaštitno djeluju: dobar učitelj, redovni kontakt sa učiteljom, dobri odnosi sa vršnjacima, dobra psihosocijalna klima, mogućnost izražavanja, samopotvrđivanja, aktivne uloge u razrednim događajima, različita aktivnost u koju se dijete uključuje, posebni oblici rada sa djecom (radionice, rad u grupama), pomoć savjetodavnih organa itd. Uključivanje djeteta u različite aktivnosti djeluje pozitivno, posebno u aktivnosti u kojima se dijete dobro osjeća, u kojima nalazi svoju socijalnu ulogu, koje mu nude zadovoljstvo pri postizanju uspjeha. Uspjeh u vanškolskim aktivnostima može znatno pozitivno da utiče na razvoj slike o sebi.

Zrelost djeteta za polazak u školu

Nepripremljenost djeteta za polazak u školu izaziva mnoštvo posljedica za dijete, ali i za roditelje, posebno na planu učenja i emocionalnoj klimi koja utiče na učenika, učitelja, ali i na roditelje. Zrelost djeteta zavisi od bioloških, socijalnih, ali i dijelom aktivnosti djeteta za polazak u školu. Pod zrelošću podrazumjevamo razvijenost psihičkih i fizičkih sposobnosti koje omogućavaju učešće u vaspitno-obrazovnom procesu, u čemu treba da budu zastupljene komponente: fizička zrelost, emocionalna stabilnost, socijalna, psihološka i intelektualna zrelost, prethodna znanja i interes za učenje i sticanje znanja. Posebno je važno razvijati smisao za realnost, razvijati mišljenja, sposobnosti pamćenja i uključivanja u grupni rad.

Intelektualna zrelost podrazumijeva sposobnost rješavanja problema, pravilno ocjenjivanje svoje sredine i sebe, te samostalnost i realnost donošenja odluka. Ovu zrelost ne mogu imati lica sa oštećenom inteligencijom (mentalno retardirana), kao i oni inteligentni koji nisu emocionalno, socijalno, moralno i psihoseksualno zreli.

Pod *ličnom zrelošću* smatraju se emocionalna i socijalna zrelost. Socijalno zrelo dijete pokazuje interes za svoje vršnjake, njihovo društvo da je spremno da saraduje sa njima. Emocionalnu zrelost posmatramo kroz odsustvo pretjerane agresivnosti i ambicioznosti.

Emocionalno zrela ličnost ima volju za životom, stabilna je, ima dobru emocionalnu kontrolu, prevazilazi narcizam, emocionalnu zavisnost i prihvatljiva je za okruženje. Takve ličnosti reaguju primjereno određenoj situaciji.

Emocionalni život kod ovih učenika je siromašan, nestabilan i neuravnotežen. Primjećuje se slaba aktivnost koja često ide do pune pasivnosti. Često mogu da imaju patološki karakter, nemogućnost vladanja sobom i svojim postupcima.

Ovoj djeci neophodno je posvetiti daleko više pažnje i vremena. Sa njima treba više razgovarati o tome kako se osjećaju kod kuće, u razredu, kako među vršnjacima, šta im prouzrokuje teškoće i aktivirati različite izvore podrške i pomoći. Učitelj treba mnogo više da pomogne djeci traumatizovanoj, koja su izgubila roditelje, koja nemaju vijesti o roditeljima, žive u naročito teškim uslovima, koja su invalidna i hronično oboljela, imaju poteškoće u uspostavljanju kontakta sa drugim licima, poteškoće u učenju i sa težim psihosocijalnim poremećajima.

Da bi se učenik ohrabrio da govori neophodno je da mu učitelj posveti znatno više vremena za razgovor, da ne insistira na odgovoru, ako dijete ne želi da odgovori i da podstiče razgovor rečenicama: „I šta se onda dogodilo?“ ili „Kako si se osjećao?“ itd. Tokom razgovora ne treba uticati na dječija osjećanja i nikada ne reći ono što nije istina, te obećavati ono što ne može biti ispunjeno. Treba imati u vidu da ima djece koja ne žele razgovarati o tome šta su doživjela jer su vlastitim snagama savladala svoje traume. Njih ne treba prisiljavati na razgovor, treba im samo ponuditi mogućnost razgovora.

Psihološka zrelost sagledava se kroz simptome koji određuju psihičku strukturu ličnosti, pri čemu nastaju poremećaji i nedostaci na psihičkom planu (sticanje znanja, umijeća, navika pomoću kojih se razvijaju umne i intelektualne sposobnosti). Psihičke karakteristike značajne su i u emociionalno-voljnoj oblasti psihičkog života.

Kod *tjelesne* razvijenosti najčešće se mjeri težina i visina. Tu su uključene sve procjene kod djece, kako unutrašnje, tako i vanjske, uključujući povećanje težine i visine, promjene skeleta, mišića, unutrašnjih organa, nervnog sistema, grube, i fine motoričke sposobnosti, od učenja da se sjedi i hoda pa do učenja govora, plivanja, vožnje bicikla itd. Tjelesnu sposobnost utvrđuje ljekar pri prijemu u osnovnu školu, te na osnovu nađenog stanja predlažu se određene mjere. Ima slučajeva da su djeca tjelesno sasvim dobro razvijena iako tom razvoju ne odgovara psihički razvoj, zbog čega se često primjenjuju psihološka ispitivanja koja obuhvataju ličnu i funkcionalnu zrelost djeteta. U okviru tjelesnog vaspitanja uvijek je posvećivana pažnja intelektualnom, estetskom, moralnom i radnom vaspitanju, posebno ako je ličnost zdrava i posjeduje potrebne tjelesne kapaciteta.

Brojna istraživanja pokazuju da učitelj može pomoći učeniku. Ima slučajeva da je učitelj jedini taj koji pruža pomoć svojim učenicima. Roditelji često nemaju povjerenje u određene službe, imaju strah od okoline, psihološke prepreke, prisutno je neshvatanje problema i nespremnost da pomognu svojoj djeci zbog mnogo drugih razloga. U svemu ovome učitelj ima veliku ulogu.

Nedovoljna zrelost djeteta ogleda se u nesamostalnosti, slaboj koncentraciji i nedovoljnoj komunikativnosti, kao i lošem snalaženju u društvu vršnjaka. Kod njih je neophodna pomoć čak i u običnim aktivnostima, a pri traženju da nešto urade ne shvataju tu obavezu. Govorno izražavanje je najčešće ograničeno sa siromašnim fondom riječi, a sagovornika nedovoljno prate. Najčešće ne žele da pamte ono što mu se govori a sposobnost samokontrole je ograničena. Ova djeca su često plašljiva, sa smanjenom sposobnošću, a zaostaju u motorici. Iz ovoga se može zaključiti da se radi o nedovoljnom razvoju ličnosti. Uzroci nezrelosti za polazak u školu mogu da budu

nasljedni faktori, implikacije za vrijeme trudnoće, mnoge traume pri rođenju što se odražava na centralni nervni sistem, kao i posljedice teških oboljenja roditelja.

Odsustvo bilo koje zrelosti stvara poteškoće pa ta ličnost reaguje agresivno, nesigurno, neodlučno i najčešće su neraspložena. Takvu ličnost sredina ne prihvata, a u školovanju postiže znatno manji uspjeh.

Samopoštovanje i razvoj slike o sebi

Samopoštovanje je važno za razvoj motivacije djeteta za učenje, a pokretači su snage za savladavanje razvojnih zadataka i posebnih problema. Dijete uvijek traži potvrdu svoje slike o sebi kod lica u njegovoj okolini, naročito onih koji su za njih značajni, a posebno roditelja, učitelja i vršnjaka. Tako oni postaju ogledala djetetove slike o sebi. Istraživanja (u osnovnim školama, 2010. godine) pokazuju da učitelji treba da sa djecom neprekidno rade na tome da:

- dijete osjeti da je važno i da vrijedi,
- u komunikaciji sa djetetom da ga oslovljava sa imenom,
- da njegovo mišljenje sasluša pažljivo,
- odgovori na pitanja bez kritikovanja,
- primjeni različite metode za postizanje uspjeha,
- prati mala postignuća i nagradi svaki uspjeh,
- prihvati nastojanja djeteta u napredovanju,
- konkretno opisuje učenikov rad,
- ubijedit dijete da shvati „ja to mogu”,
- stvori klimu u razredu koja neće dozvoliti ismijavanje,
- svako dijete treba da ima svoje zaduženje,
- da izloži primjeren rad učenika,
- bude ponosan na svoj razred,
- podstiče dobre odnose među učenicima,
- komentariše grupni rad i pomaže drugima,
- povezuje izolovanu djecu sa ostalim učenicima,
- zahtijeva da djeca jasno kažu svoje potrebe,
- koristi humor, ali nikako za ismijavanje djeteta i
- uživa sa svojim učenicima u svim prilikama.

Treba imati u vidu da poslijeratne situacije nose u sebi mnoge faktore rizika za razvoj djece, pri čemu slaba ekonomska situacija ima brojne i ozbiljne neugodne uticaje na život porodica i razvojne mogućnosti djece. Sve više raste broj siromašnih pri čemu se pojavljuje socijalna polarizacija. Društvo bez perspektive danas pogađa razvijanje neophodnih sposobnosti kod učenika. Veliki je broj porodica sa jednim roditeljom, javlja se razočarenje u društvo, a prošla ratna dešavanja zaboravila su heroje. Solidarnost koja

je bila prisutna za vrijeme rata se sve više smanjuje, svako se brine za vlastiti život. Sve to utiče na veliki broj djece u današnjim školama koja imaju smetnje u razvoju.

Škola kao sistem ima mogućnost da: kompenzira deficite porodičnih okolnosti, smanji socijalne uslove nejednakosti u mogućnostima obrazovanja, stvori mogućnost za rehabilitaciju, aktivira resurse u zajednici u korist djece i da kod učenika razvija solidarnost i brigu za razvoj svoje zajednice. Za sve ovo potrebne su daleko veće investicije u školskom sistemu, koje nisu samo materijalne. Ništa manje važne nisu investicije u stvaranju psihosocijalne klime i djelovanja škole, koji će stimulirati učitelje i djecu, doprinijeti zaštiti psihosocijalnog razvoja djece i rehabilitaciji djece teško pogođene ratnim zbivanjima. Potrebno je obezbijediti učiteljima i druge uslove života, kako bi mogli uspješnije raditi sa učenicima.

Edukacija za inkluzivno obrazovanje

Pojam *integracije* povezan je sa nizom neriješenih problema, najčešće kod subjektivnih i objektivnih pretpostavki. Zbog toga u svijetu se otišlo korak dalje, te se uvodi novi pojam *inkluzija* (biti uključen, obuhvaćen, biti sa svojim vršnjacima u školi). To ujedno podrazumijeva uvažavanje teškoća u razvoju djeteta kao ravnopravnog učesnika sistema u obrazovanju, uz osiguranje pomoći bilo kome kad god je ona potrebna. Inkluzija ne znači da smo svi jednaki, niti da se svi slažemo, već stvara novi odnos prema svemu što je različito, te podstiče međusobno podržavanje i obogaćuje naše kapacitete za stvaranje novih ideja.

Istraživanja (2009) u primjeni inkluzivnog obrazovanja u osnovnim školama pokazuju da su učenici postizali bolje znanje, uz pomoć uspješnije populacije učenika, tako da su djeca posebnih potreba, kroz rad postizali veću toleranciju, podršku i prihvatanje raznolikosti, koji su im služili za primjer. Adekvatna inkluzivna edukacija obuhvatila je:

- kooperativno područje, gdje je učiteljima uvijek bio na raspolaganju određeni tim stručnjaka u pružanju pomoći;
- kooperativno učenje kao podrška od strane vršnjaka u oblasti kognitivnog i afektivnog učenja i razvoja;
- individualizacija nastave gdje učenici bolje uče ukoliko su individualno praćeni i planiraju nastavno gradivo, gdje individualni programi treba da budu fleksibilniji, originalniji i dinamičniji kako bi imali u vidu individualne potencijale darovitih, ali i učenika sa teškoćama u učenju i
- heterogeno grupisanje učenika, u kojima postoje različite sposobnosti, interesi i potrebe, jer je dokazano da djeca najbolje uče kroz aktivnosti i kooperaciju sa drugima.

Veoma je važno na vrijeme saznati koje su potrebe djeteta da bi se u ravnotežu dovela i obezbijedila dječija sredina za učenje i djeca bi od toga imala korist. To zahtijeva duže praćenje i dijagnostikovanje (pri čemu treba izbjegavati etiketiranje učenika), najčešće samo na ograničenja, iz čega i proizilazi posebna potreba. Daleko pravednije i uspješnije bilo bi fokusirati se na pozitivne potencijale, prije nego na ograničenja i barijere kod učenika koje postoje. Kroz procjenu djeteta nastojimo kreirati

polazne osnove neophodne za kreiranje efikasne inkluzivne osnove za učenje koje odgovaraju svim učenicima u razredu.

Ne adekvatna procjena učenika neće dati tačne odgovore na sva pitanja koja utiču na kvalitet učenja kod djece sa posebnim potrebama. To zahtijeva praćenje djece kroz igru, njegova iskustva, sposobnosti i vještine koje možemo zapaziti u sredini vršnjaka. Treba saznati u kojim uslovima dijete živi, uči i igra se, a zatim sagledati porodicu, školu i društvenu sredinu. Pri dijagnostikovanju ovih učenika treba stalno imati u vidu:

- 1) da je svako dijete sposobno za neku vrstu učenja;
- 2) postepeno prilagođavanje učenika novim uslovima za učenje;
- 3) da nastavnik interveniše pri procjenama učenika;
- 4) da se procjene fokusiraju na probleme pri rješavanju problemskih zadataka;
- 5) veoma je važno da učenik reaguje na intervenciju;
- 6) da opserviranjem utvrđujemo koje aktivnosti daju veće rezultate;
- 7) da se otkrivaju i nedostaci u porodici itd.

Ovo kontinuirano praćenje Vigotski naziva „zona proksimalnog razvoja“, na osnovu čega treba izraditi određene programe rada sa učenicima, počevši od onoga što dijete može uraditi, prema sve složenijim zadacima. U svemu tome timski rad je od velikog značaja.

Inkluzija za sve

Inkluziju u obrazovanju ne treba posmatrati samo kroz uključivanje djece posebnih potreba u redovnu nastavu s ciljem promjena nepovoljnog položaja lica sa oštećenjima i usporenim razvojem uz uslov osiguranja pomoći s obzirom na primarnu teškoću i potrebu liječenja, njege i primjene pomagala. Težište je preko individualnih programa aktivirati i iskoristiti sve potencijale učenika uz savremena nastavna sredstva. Ona obuhvata mnogo više aktivnosti. Treba sagledati šta se dešava sa romskom djecom koja još uvijek, i pored zalaganja svih, nisu uključena u redovno obrazovanje, a samim tim nemaju ravnopravan status sa ostalom djecom u školi. Treba imati u vidu da kod Roma postoje i autosegregacija kojom sami sebi ugrožavaju položaj i društveni status. Ukoliko želimo da Rome uključimo u redovne škole potrebno je kod njihovih roditelja stvoriti pozitivnu sliku o nužnosti pohađanja škola. Umjesto da ih šalju u školu oni od svoje djece traže da prose. Na drugoj strani društvena zajednica stvara lošu sliku o Romima, gdje i počinje prva prepreka za ostvarivanje pozitivnog koraka ka uključivanju u vaspitno-obrazovni proces. Slično je i sa ostalim nacionalnim manjinama. Veoma česte su etničke netrpeljivosti, etničke predrasude i religijska netolerancija. Inkluzija treba da riješi i te probleme. Ni darovita djeca ne smiju biti zapostavljena. Tu su i siromašna djeca.

Inkluzija podrazumijeva promjenu sredine, stava učenika u vaspitno-obrazovnom procesu do realizacije posebnih potreba učenika pri oblikovanju takvog vaspitno-obrazovnog sistema gdje se otklanjaju prepreke koje onemogućavaju optimalan razvoj potencijalnih mogućnosti učenika. To je partnerstvo sa učenicima i roditeljima i aktivno uključivanje učitelja u razvoj inkluzivnog procesa. Ona zahtijeva promjenu škole i šire

sredine uzimajući u obzir potrebe svih učenika, uključujući i različitost. To zahtijeva različitost obrazovanja sve djece zajedno u odnosu na njihove sposobnosti. Svako dijete ima pravo da bude prihvaćeno, da se nalazi i uči zajedno sa svojim vršnjacima.

Učitelj je taj koji treba da briše razlike koje postoje kod te djece. Društvo treba da razvija svijest o značaju škole, funkciji i ulozi učitelja, vaspitanju i obrazovanju uopšte, utvrdi koliko su nastavnici zadovoljni, odnosno nezadovoljni sadašnjim stanjem stvari. Istraživanja u osnovnoj školi (2009) pokazuju da:

- nedostaje stručna organizacija edukacije sa praktičnim primjerima, kao i razmjena iskustava u okviru škola;

- škole nemaju dovoljno komunikacije sa ministarstvom za obrazovanje, institucijama RPZ koji učestvuju u planiranju obrazovanja nastavnika;

- nastavnici stalno kritikuju nekoga, a manje rade na tome da nađu stručnjaka (eksperta) koji im može i pomoći;

- nastavu prate neadekvatni udžbenici, prerano se uvode pismene vježbe i lektira, preobimni sadržaji iz svih predmeta sa puno novih apstraktnih termina i najčešće gradivo neprimjereno uzrastu učenika.

- problematika inkluzivne nastave pojavljuje se kao problem za sve, gdje se nastavnici ne mogu snaći, a pomoć im nedostaje od stručnih organa;

- od nastavnika se očekuju promjene i mijenjanje po mnogim pitanjima, kako sa onim sa kojima su zadovoljni, tako i sa onima sa kojima nisu zadovoljni, jer se očekuje dublje mijenjanje pojedinih procesa i

- najveće promjene se očekuju od strane učitelja, pri čemu im je potrebna stručna pomoć.

Ako se promjene nametnu, ako nisu prihvaćene i shvaćene, bez obzira kakvo rješenje nudile, mogu predstavljati snažan izvor demotivacije pojedinca i grupe od kojih se očekuje da gotovo preko noći povećaju profesionalizam i prihvate nove metode rada, koje do sada nisu koristili niti su im poznate. Reforma se ne može sprovesti daljinskim upravljanjem.

Zakonska regulativa

Najčešće se termin posebne potrebe upotrebljava radi sagledavanja šta to sprečava kod učenika veće postignuće u nastavi, životu i radu, kao što su: teškoće u učenju i razvoju, socijalni, emocionalni, ekonomski, zdravstveni i psihički razlozi.

Pri osnivanju škole, u članu 25. Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik Republike Srpske” br. 74/08. od 12. avgusta 2008) ističe se: "Škola može da organizuje odjeljenje za učenike sa smetnjama u psihofizičkom razvoju u slučaju kada se ne može izvršiti uključivanje (inkluzija) takvih učenika u redovna odjeljenja – specijalno odjeljenje". Znači, uslovi su precizno postavljeni. Sa učenicima prve trijade organizuju se nastavne aktivnosti u ukupnom dnevnom trajanju od tri sata za učenike prvog razreda, odnosno maksimalno četiri sata za učenike drugog i trećeg razreda. U ovom periodu vrši se najčešće dijagnostikovanje učenika.

U članu 44. stav (2) ističe se: „U redovno odjeljenje mogu biti uključena najviše dva učenika sa smetnjama u psihofizičkom razvoju. Za jednog učenika sa smetnjama u psihofizičkom razvoju broj učenika u redovnom odjeljenju smanjuje se za dva u odnosu na optimalan broj učenika, dok se za dva učenika sa smetnjama u psihofizičkom razvoju broj učenika u odjeljenju smanjuje za šest u odnosu na optimalan broj učenika". U prvoj trijadi izuzetno može se organizovati kombinovano odjeljenje u kome može biti 18 učenika, odnosno ukoliko se kombinuju tri razreda do 12 učenika.

U članu 55. Zakona ističe se „Dijete sa lakšim mentalnim i fizičkim smetnjama u razvoju upisuje se u redovno odjeljenje, s tim da mu se obezbijedi posebna stručna pomoć u okviru opservacionog perioda koji ne može biti kraći od šest mjeseci". Ovim učenicima potrebna je stručna pomoć, a ministar donosi pravilnik o vaspitanju i obrazovanju ove djece. Učenik sa smetnjama u psihofizičkom razvoju može sticati osnovno obrazovanje i poslije navršenih 18 godina u specijalnim školama. Djeca sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom, autistička djeca i djeca sa višestrukim smetnjama ocjenjuju se opisnom ocjenom i to: ističe se, dobar i zadovoljava.

U članu 83. pod (2) ističe se: „Djeca sa težim i teškim smetnjama stižu osnovno obrazovanje i vaspitanje u skladu sa ovim zakonom i upućuju se u specijalnu školu ili specijalno odjeljenje na osnovu rješenja kojim se utvrđuje vrsta i stepen ometenosti u razvoju". U čl. 84. Zakona nabraja se da su djeca sa smetnjama u psihofizičkom razvoju:

„a) djeca sa tjelesnim i čulnim oštećenjima (tjelesno invalidna, slijepa i slabovidna, gluva i nagluva djeca, djeca sa poremećajima u glasu, govoru i jeziku);

b) djeca koja su mentalno ometena (mentalna ometenost lakšeg, umjerenog, težeg i teškog stepena);

v) djeca koja su višestruko ometena u razvoju (sa dvije ili više ometenosti);

g) autistična djeca i

d) djeca sa drugim smetnjama u skladu sa Međunarodnom klasifikacijom bolesti iz 1990. godine (ICD – 10)".

Za ovu djecu nastavni čas od 1. do 3. razreda traje 35 minuta, a za starije razrede 40 minuta, ukoliko se nastava odvija u specijalnom odjeljenju.

Postoje i određeni pedagoški standardi, po kojima je propisan broj učenika u jednom razredu. Odjeljenje optimalno može imati 25 učenika, minimalno 18, a maksimalno 32 u slučaju postojanja samo jednog odjeljenja.

Istraživanja, realizacijom projekta „Usavršavanje nastavnika" (koji je fondirala Svjetska banka) 2004-2005. kod 20 osnovnih škola (u Bijeljini, Ugnjeviku i Loparama) pokazuju da postoji veliki broj učenika koji se suočava sa teškoćama u savladavanju nastavnog plana i programa, zbog prisutnih teškoća u razvoju, emocionalne depresije i socijalno kulturološke diskriminacije. Većinu problema rješavaju nastavnici, a djelimično im pomažu pedagozi i psiholozi. Zbog nemogućnosti učitelja da zadovolji potrebe učenika, u okviru redovne nastave, u kojoj najčešće izostaje stručna pomoć, često se takvi učenici upućuju na kategorizaciju, iako ponekad ne postoje razvojni poremećaji. Često se pojedinci upućuju u specijalna odjeljenja čime se udaljavaju iz „normalnih" životnih tokova i kontakata sa vršnjacima iz redovne populacije, čime su ugrožene osnovne slobode i prava, kreiranje predrasuda od strane društva zbog čega dolazi do marginalizacije.

Učenici koji su obilježeni kao: drugačije boje kože, proganjani, doseljenici, siromašni, sa određenim defektom, hendikepirani, devijantni, kreteni, idioti, maloumni, problem-djeca – na osnovu donijetih deklaracija u okviru Ujedinjenih nacija usvojen je zajednički naziv UČENICI SA POSEBNIM POTREBAMA (sa teškoćama u razvoju, sa teškoćama u učenju i ponašanju, oštećenog sluha i vida i autistička djeca).

Zaključak

Uključivanje učenika posebnih potreba u redovan školski sistem sve je više prisutno u našem društvu, što pobuđuje sve veće interesovanje za istraživanjem ovog fenomena, posebno kad je u pitanju socijalizacija te djece u okviru školskog sistema sa vršnjacima, njihovo učenje i ponašanje. Ovo interesovanje je još prisutnije s obzirom na prisustvo segregacije u školama gdje još nije postignuta potpuna integracija. To je jedan od razloga uvođenja INKLUZIJE (uključivanje) u cilju izjednačavanja prava osoba sa teškoćama u razvoju sa pravima ostalih učenika koji nemaju takve poteškoće. *Inkluzija postavlja zahtjeve prema sredini koja se treba mijenjati, s obzirom na potrebe sve djece uzimajući u obzir svu njihovu različitost. Uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovno obrazovanje predstavlja poseban izazov, ne samo djece sa posebnim potrebama, već i za njihove vršnjake u razrednoj sredini, učitelje, ali i roditelje pa i ostale učenike u razredu. Stvaraju se novi odnosi u emocionalnom, kognitivnom i fizičkom odnosu u grupi.*

U Evropi je uveden inkluzivni obrazovni sistem. Posljednjih 20 godina objavljeno je mnogo radova. Ranija istraživanja su obavljena u SAD, čiji obrazovni sistem se nešto razlikuje od evropskog, a u istraživanju je zastupljena: opservacija, intervju i videozapisi, dok su manje bili zastupljeni upitnici. Inkluzija se posmatra kao opšti cilj vaspitanja i obrazovanja u savremenom društvu.

Savremena škola zahtijeva novu tipologiju znanja, vještina, vrijednosti, stavova i nove kompetencije pojedinaca. Konceptija savremene škole treba da se zasniva na novoj strukturi sadržaja obrazovanja, podsticanju individualnosti i kreativnosti, upoznavanju i ovladavanju novom tehnologijom i afirmaciji cjeloživotnog obrazovanja. Zahtjevi su za novim sadržajima, metodama, oblicima i boljim uslovima za ostvarivanje programskih ciljeva i zadataka.

Poseban značaj pridaje se edukaciji učitelja za prihvatanje djece posebnih potreba. Tamo gdje su edukovani učitelji za primjenu inkluzije, uočeni su bolji odnosi sa vršnjacima. Obrazovanje učitelja jača njihove kompetencije za rad sa djecom posebnih potreba. Težnja je sprovesti integraciju, inkluziju i moderne standarde u vaspitno-obrazovnom procesu djece posebnih potreba u traženju specifičnih kompetencija za rad sa pojedinim kategorijama djece posebnih potreba. Na osnovu istraživanja i sagledavanja ove problematike može se zaključiti da za sprovođenje inkluzije potrebno ostvariti nekoliko preuslova:

1. Postojanje ideološkog društvenog koncenzusa na svim nivoima, kao sastavnog dijela života u zajednici, pri čemu je ovo proces koji je dugotrajan i nema univerzalnih odgovora;

2. Potrebni su fleksibilni nastavni programi, posebno ocjenjivanje, razvijanje kod učenika kreativne sposobnosti rješavanja poteškoća;

3. Učenici dovoljno ne primaju adekvatne podsticaje u toku vaspitno-obrazovnog procesa, tokom redovne nastave, baš zbog ometenosti i nedovoljnog edukovanja nastavnika;

4. Još uvijek je nedovoljno razumijevanje individualnih razlika u procesu učenja, kvalitetnog vođenja komunikacijske vještine, nedovoljnog poznavanja tehnika podučavanja i rada sa ovim učenicima;

5. Nedovoljno poznavanje pedagoških standarda didaktičko-metodičkog pristupa, kao i planiranja gradiva;

6. Programi pozitivnog razvoja moraju biti usmjereni na jačanje vještina, sticanje znanja, razvijanje stavova koji pomažu učenicima u pozitivnom smislu;

7. Razvijati preventivne programe putem psihološkog vaspitanja obrazovnih aktivnosti, gdje se aktiviraju psihološki i emocionalni procesi sa ciljem osnažavanja mladih, unapređenja načina funkcionisanja i učenja socijalno prihvatljivog ponašanja;

8. Prihvatanje činjenica da je inkluzija u obrazovanju samo jedan aspekt opšte društvene inkluzije, tj. inkluzije za sve.

Neophodno je slijediti promjene koje se dešavaju u okruženju, a koje su isprobane i postale efikasne i kvalitetne, sa diferenciranom nastavom i individualizovanom pri čemu učenik u nastavi mora biti maksimalno aktivan, što ujedno zahtijevaju i glavna polazišta u budućnosti. Ako se prihvate i realizuju svi preduslovi vaspitno-obrazovnog procesa biće mnogo interesantniji i prihvaćeniji za ovu populaciju.

Literatura

1. Dmitrović, O. dr Petar (2005): *Metodika inkluzivnog obrazovanja*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo.
2. Dmitrović, O. dr Petar (2008): *Učenici sa posebnim potrebama*, Pedagoški fakultet, Bijeljina.
3. Dmitrović, O. dr Petar (2009): *Destruktivno ponašanje mladih*, Pedagoški fakultet, Bijeljina.
4. Krstić, N. Langher, V. (2007): *Prilagođavanje roditelja na ometenost djeteta*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Centar za izdavačku djelatnost Univerziteta u Beogradu.
5. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH" br. 59/03)
6. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik Republike Srpske" br. 74/08. od 12. avgusta 2008).
7. Šarenac, dr Obrad (1999): *Teorija i praksa specijalnog školstva u BiH*, Denfas, Tuzla.

Metodički obzori 6(2011)3

Original research paper

UDK: 376

Received: 23. 10. 2010.

PREREQUISITES FOR THE IMPLEMENTATION OF INCLUSION

Prof. Petar O. Dmitrović, PhD

Faculty of Education of Bijeljina,

University of East Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

e-mail: dmitar@teol.net

Abstract

Many people still think that work with children with special needs is idealistic and unreal. However, application of inclusion to children with special needs has become reality today, because it doesn't require special conditions, taking into consideration that nine years long education is mandatory.

Opening of flexible schools is a requirement today, schools that are open, successfully managed, organised. enabled to work with pupils of various capabilities, cultures, languages, and focused focus on developing abilities, interests and needs, as opposed to over-defined, rigid and too demanding requirements in the curricula. It is necessary to provide fulfilment of rights to education to all children, and education without etiquette and segregation. In order to achieve more in teaching of these children, it is necessary to determine emotional maturity before school enrolment, and how family relations have affected emotional maturity of the child. Teaching practice is a part of an educational system that should build the foundations of inclusive education and accept diversity among children. However, it is very important not to neglect other children.

Adequately motivated, professionally competent and supported, the teacher is the one who initiates positive changes and develops a sense of equality among children.

Emotional maturity is an important factor for school enrolment preparation and one of the most important and biggest events during childhood. The preparation includes a child's development in all the areas that are important for his/her success at the beginning of primary education, i.e. for fulfilment of tasks and obligations set by the educational institution. Within regular teaching practice, foundations of inclusive education and acceptance of differences among children in every sense should be incorporated. It should be kept in mind that reforms directed against the interests of teaching staff and with their exclusion have not been successful.

Key words: *inclusive education, pedagogic standards, contemporary school, child maturity for school enrolment, pupils with special needs*